פרשת ויצא

חומש

והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלקים וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך: (בראשית כז, כב)

אל יבזבז יותר מחומש

הגמ' (כתובות נ, א) אומרת באושא התקינו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש. תניא נמי הכי המבזבז אל יבזבז יותר מחומש שמא יצטרך לבריות, ומעשה באחד שבקש לבזבז יותר מחומש ולא הניח לו חבירו וכו'. אמר רב נחמן ואיתימא רב אחא בר יעקב מאי קרא, וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך, (רש"י - שני עישורין הוו להו חומש).

להחזקת התורה אין שיעור חומש

וכתב רש"י שהמבזבז היינו **לעניים**. וצ"ב מה בא לאפוקי, ועי' בשיט"מ שמביא דברי המדרש (פרשת בהר) רבי טרפון יהב לרבי עקיבא שית מאה קנטרין דכסף ... א"ל אית בר נש יהב מגן אפוכי דידה הן היא, א"ל גבי דוד מלך ישראל דכתיב ביה פזר נתן לאביונים וצדקתו עומדת לעד. ופי' השטמ"ק דר"ל שאע"פ שהמבזבז אל יבזבז יותר מחומש, מ"מ אם עבר ופזר צדקתו עומדת לעד, פירוש דלעולם יהיה לו ממון כדי לעשות צדקה ולא יחסר לו. וכתב דלא אמרינן הכי אלא לתלמוד תורה וכמו שעשה רבי עקיבא, אבל לחלק לעניים לא, וזהו שכתב רש"י לעניים, לאפוקי ת"ת שמותר לבזבז.

וכן פסק החפץ חיים בספרו אהבת חסד (פרק כ, ד) שלענין החזקת התורה מותר להוציא יותר מחומש. ועי"ש שכתב דכן מסתבר, מאחר שעבור זה יש לו חלק בשכר תורתו, כמו שמצינו בישששכר וזבולון. וכבר דייק בשו"ת מנחת יצחק (ח, פא) מהח"ח שהמחזיק תורה יש לו חלק בתורתו של הלומד אע"פ שאינו מתנה שיהיה להם עיסקא של ישששכר זבולון, ואכמ"ל.

אבל הרמב"ם (ערכין וחרמין ח, יג) מפרש לענין **מצוות**, וז"ל לעולם לא יקדיש אדם ולא יחרים כל נכסיו, והעושה כן עובר על דעת הכתוב שהרי הוא אומר מכל אשר לו ולא כל אשר לו כמו שבארו חכמים, ואין זו חסידות אלא שטות שהרי הוא מאבד כל ממונו ויצטרך לבריות, ואין מרחמין עליו, ובזה וכיוצא בו אמרו חכמים חסיד שוטה מכלל מבלי עולם, **אלא כל המפזר ממונו במצות אל יפזר יותר מחומש**, ויהיה כמו שצוו נביאים מכלכל דבריו במשפט בין בדברי תורה בין בדברי עולם, אפילו בקרבנות שאדם חייב בהן הרי חסה תורה על הממון ואמרה שיביא כפי מסת ידו, קל וחומר לדברים שלא נתחייב בהן אלא מחמת נדרו שלא ינדור אלא כראוי לו, שנאמר איש כמתנת ידו כברכת ה' אלקיך אשר נתן לך.

בשעת מיתה אין שיעור

עוד כתב השטמ"ק בשם תלמידי רבינו יונה דה"מ מחיים אבל בשעת מיתה יכול לבזבז ולעשות כרצונו, כדחזינן בעובדא דמר עוקבא שעשה צדקות הרבה בחייו, ובשעת פטירתו מנה הכל ואמר זוודין קלילין ואורחא רחיקא, מני ובזבזינהו לכולהו נכסי. ואפילו בשעת מיתה שיכול לבזבז יותר מחומש, מ"מ אין לו לבזבז הכל לגמרי אלא שיניח קצת ליורשיו.

הכל לפי רוב המעשה

עוד כתב שם שה"ט דאפקיה לחומש בלשון שני מעשרות (עשר אעשרנו) ולא כתב חומש בבת אחת, ללמדינו שעדיף טפי ליתן הצדקה בזה אחר זה מליתן בבת אחת. והוא על פי מש"כ הרמב"ם בפיה"מ (אבות ג, טו) על הא דאיתא הכל לפי רוב הנעשה, וז"ל שהמעלות לא יושגו לפי שעור גודל המעשה, אלא לפי רוב מספר המעשה. וזה, שהמעלות אמנם יושגו בכפול מעשי הטוב פעמים רבות, ובזה יושג הקנין, לא בשיעשה האדם מעשה אחד גדול ממעשי הטוב, שבזה לבדו לא יושג קנין. משל זה, שהאדם אם יתן למי שראוי אלף דינר בפעם אחת לאיש אחד, לא תושג לו מעלת הנדיבות בזה המעשה האחד הגדול, כמו שתושג למי שיתנדב אלף פעמים באלף דינר, ויתן כל דינר מהם על צד הנדיבות, לפי שזה ייכפל על ידו מעשה הנדיבות אלף פעמים, ויושג קנין חזק, וזה פעם אחת בלבד התעוררה הנפש התעוררות גדולה למעשה טוב, ואחר כן פסקה מזה.

ובספר אהבת חסד (יט, ג בהגהה) כתב שמדלא רמז הכתוב שיתן פעם אחת חומש משמע שטוב יותר להפריש שני פעמים מעשר, כי מעשר רומז לסוד גדול כמו שכתבו הספרים, ועל כן מהנכון שלא לערבב ענינו.

האם יש חיוב לתת חומש

עוד כתב בשטמ"ק בשם הרב המעילי דבירושלמי גרסינן באושא התקינו שיהא אדם מבזבז חומש ממונו למצוה. וכ"כ בפיה"מ לרמב"ם (פאה א, א) וז"ל ואמרו כאן שגמילות חסדים אין לה שיעור, ר"ל בהשתתפות האדם בגופו, אבל השתתפותו בממונו יש לו גבול והוא חמישית ממונו, ואינו חייב לתת יותר מחמישית ממונו אלא אם עשה כן במדת חסידות. ואמרו נמנו באושא **להיות אדם מפריש חומש נכסיו למצוה**. וביאור השאלה הזו אצלי כך, אם ראה האדם שבוים הרי הוטל עליו לפדותם כמו שצוה ה', או רעבים או ערומים הרי הוטל עליו להאכילם ולכסותם, כמו שאמר ה' די מחסורו אשר יחסר לו, כלומר שישלים לו כל מה שחסר לו, והרי הוא חייב להשלים להם כל מחסורם כל זמן שמחסורם או צורך פדיונם הוא פחות מחומש ממונו או חמישיתו, אבל אם הם צריכים יותר מחומש ממונו נותן החומש בלבד ומסתלק, ואין עליו חטא בהמנעו מהשלים כל מה שהם צריכים כיון שהוא יותר מהחומש. אבל אם לא יזדמן לו שום דבר מכל מה שאמרנו מפריש את החומש מכל הכנסותיו לא מן הקרן ומוציאו בדבר מצוה.

יש כאן שני חידושים, א' שתקנת אושא אינו לאסור עליו יותר מחומש, אלא שחייב עד חומש. ב' שאדרבה יש מידת חסידות לתת יותר מחומש.

אבל כבר הק' עליו בברכ"י (יו"ד רמט, א) מההיא דפרק נערה (כתובות נ, א) דתניא המבזבז אל יבזבז יותר מחומש. עוד הק' ממש"כ הרמב"ם עצמו (מתנות עניים ז, ה) שחומש הוי מצוה מן המובחר, וז"ל בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת נותן לו כפי השגת ידו וכמה עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה בנכסיו בינוני, פחות מכאן עין רעה, ולעולם לא ימנע עצמו משלישית השקל בשנה, וכל הנותן פחות מזה לא קיים מצוה, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן צדקה לאחר.

ותי' הברכ"י דיש חילוק בין מי שרוצה לחלק נכסיו לעניים מאליו ובין אם העני עומד לפניו, דאם לא נזדמן לו אין לו חיוב לבזבז חומש, וכי תאוה נפשו לבזבז אל יבזבז יותר מחומש כלל, אפילו דבר מועט, ואולם כי יקרא שבוים ואל פת רוצים וערומים, אז חיובא רמיא לתת חומש, והיינו דאמרו בירושלמי פ"ק דפאה, באושא נמנו שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצות, וריהטא דלישנא משמע שצריך להפריש, והרמב"ם מפרש דמיירי שהעני עומד לפניו. **וצ"ע ממש"כ בפיהמ"ש** וז"ל אבל אם לא יזדמן לו שום דבר מכל מה שאמרנו מפריש את החומש מכל הכנסותיו לא מן הקרן ומוציאו בדבר מצוה. משמע שיש חיוב חומש גם באינו עומד לפניו.

אמנם עדיין קשה ממה שכתב הרמב"ם בהל' מתנות עניים ששיעור חומש אינו אלא מצוה מן המומחר, ובפיה"מ כתב דהוי חיוב, ושניהם מיירי בעומד לפניו. וכתב הברכ"י שחזר בו ממש"כ בפיה"מ, וכ"כ היעב"ץ (שאילת יעבץ ח"א סי' ג).

אבל באהבת חסד (שהולך בדרך הזה) רצה ליישב, דכאן מיירי שאין ידו משגת ברווח לתת חומש מנכסיו, אבל אם ידו משגת חייב ליתן חומש. ועי"ש שהשיג על עצמו שסתימת לשון הרמב"ם משמע שהיכא שידו משגת חייב ליתן לו כל מה שצריך, ואפילו יותר מחומש, ואילו בפיה"מ כתב שאינו חייב יותר מחומש.

כדברי הברכ"י כתב גם במהר"י קורקס (הלכות מתנ"ע שם), וכ"כ באהבת חסד, ומוסיף שזה גם שיטת הגר"א באגרת שכתב לבני ביתו, וז"ל שלמען השם שתפריש את החומש כאשר צויתיך, ולא תפחות כאשר הזהרתיך, כי בפחות מזה עוברים כל רגע על כמה לאוין ועשין, (היינו "לא תאמץ", "לא תקפוץ", "פתוח תפתח את ידיך", "נתון תתן", ו"וחי אחיך עמך") **ושקול כאילו כפר בתורה הקדושה חס ושלום**. והקשה הח"ח הרי זה נגד הגמ' דמשמע שאין חיוב לתת חומש רק שאסור ליתן יותר מחומש, אלא ע"כ אומר הח"ח שהגר"א ס"ל כהרמב"ם שכשיש עני לפניך חייב בחומש. ולפי"ז מוכח נמי שסובר כמ"ש הח"ח שחייב אע"פ שאינו עומד לפניו ממש, אלא אפילו אם יודע על העניים שקיימים מוטל עליו חיוב של חומש.

עוסק במצוה פטור מצדקה

הנתיה"מ בספרו נחלת יעקב (דברים טו, ז) עה"פ לא תאמץ את לבבך וכו', מחדש יותר מזה שאם יש ערום

לפניך חייב יותר מחומש. עי"ש שהקשה בהא דאמרינן (ב"ק נו, ב) דשומר אבידה הוי שומר שכר משום פרוטה דרב יוסף, דהעוסק במצוה פטור מן המצוה, והרי בצדקה יש ג"כ תרי לאווין, לא תאמץ ולא תקפוץ, והעוסק במצוה אינו דוחה ל"ת שבתורה. ותי' דהא דמצינו מצות צדקה עד מעשר ועד חומש, היינו רק במצות צדקה, דאפילו מי שאין לו מאתים זוז נוטל מן הצדקה, אבל אם היה רואה ערום ורעב, אין שיעור לזה, ורק כי תראה ערום וכסיתו ואם רעב האכילהו לחם, וע"ז קאי לאו דלא תאמץ, דהוי כנוטל נפשות (סנהדרין לה, א). ומביא ראיה מפלוגתא דרבי עקיבא ובן פטורא במי שיש בידו קיתון של מים (ב"מ סב, א), ור"ע דאמר חייו קודמין, היינו דווקא כשחייו תלויין בזה, אך כשאין חייו תלויים בזה וחיי חבירו תלויין, בזה ודאי צריך ליתן מה שיש לו, ומי שאינו עושה כן הרי זה מאמץ את הלב וחייב משום לא תאמץ.

ובציונים שם מציין למש"כ הרמב"ם בפה"מ לפאה (הנ"ל) שנראה היפך מזה, ר"ל שהרמב"ם מדובר ברואה ערום וכתב שחייב ליתן חומש ולא יותר, ותמה על הנתיה"מ שנעלם ממנו דברי הרמב"ם. וכן מבואר במש"כ הרמב"ם (מתנ"ע ז, א - ב) מצות עשה ליתן צדקה לעניים כפי מה שראוי לעני, אם היתה יד הנותן משגת, שנאמר פתוח תפתח את ידך לו ונאמר והחזקת בו גר ותושב וחי עמך ונאמר וחי אחיך עמך. וכל הרואה עני מבקש והעלים עיניו ממנו ולא נתן לו צדקה עבר בלא תעשה, שנאמר לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך מאחיך האביון. הרי לן שהעשה והל"ת מדובר בעני רגיל.

ולגבי עיקר קושיית הנחל"י תירץ הגרא"ו (והדברים מבוארים גם בשואל ומשיב כרך א' ח"ב סי' קעד), דבצדקה הלאו תלוי בהעשה, ואי מיפטר מהעשה ממילא ליתא נמי ללאו, וזהו כעין דברי הרמב"ן בקדושין (לג, א).

קום ועשה או שוא"ת

עי' בפרמ"ג (פתיחה כוללת ח"ב כח) שאע"פ שבשו"ת חכם צבי (סי' א) כתב שאונן אינו פטור אלא במצות עשה, הא במצות ל"ת חייב כשאר אנשים, בכל זאת אונן פטור בערב פסח מחצות ממצות תשביתו, או בחול המועד פסח בלאו דבל יראה, דכל שאינו עובר בקום ועשה על דין תורה אעפ"י שעובר בבל יראה בכל שעה אין מחויב לבער, דעוסק במצוה ומפני כבודו של מת. ונ"מ טובא במת לו מת ביו"ט האחרון דיתעסקו ישראל והוה אונן והיה לו אז חמץ, לא עבר על בל יראה ולא הוה חמץ שעבר עליו הפסח.

צדקה או מצוות

מוסיף הרב המעילי (שטמ"ק שם) שסמך לדבר זה שבכל שנה ושנה היו ישראל חייבין להפריש שני מעשרות, שנה ראשונה ושניה מעשר ראשון ומעשר שני, שלישית מעשר ראשון ומעשר עני. ולפי"ז כתב שמן המעשר הא' יש לו רשות להוציאו לכל דבר מצוה, ואפילו לצורך עצמו ובניו ובני ביתו, כגון שיכתוב מהם ספרים ללמוד בהם הוא ובניו ולהשאילן לאחרים, שהרי מעשר שני היה נאכל לו ולבניו ולבני ביתו בירושלים. אבל מן המעשר האחר יש לו לתת לצדקה לבני עניים, כמו שהיה נותן מעשר ראשון לכהנים וללוים למען יחזקו בתורת ה', ומעשר עני שהיה נותן לעניים. וכל המדקדק בזה מובטח לו שיצליח בנכסיו, וכמו שדרשו במסכת תענית עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר, ואמרו בכל דבר אסור לנסות הקדוש ברוך הוא חוץ מזו שנאמר הביאו את המעשר.

הבדל בין עשה לל"ת

כתב הרמ"א (או"ח תרנו) שמי שאין לו אתרוג, או שאר מצוה עוברת, א"צ לבזבז עליה הון רב, וכמו שאמרו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, אפילו מצוה עוברת, ודוקא מצות עשה, אבל לא תעשה יתן כל ממונו קודם שיעבור. מקורו ברשב"א (ב"ק ט, ב) דאמרינן התם במצוה עד שליש, ומק' מאי שליש אילימא שליש ביתו, אלא מעתה אי איתרמי ליה תלתא מצותא ליתיב לכוליה ביתא, אלא אמר ר' זירא בהידור מצוה עד שליש במצוה. וכתב הרשב"א דמשמע דאפילו למצוה עוברת כאתרוג וסוכה אינו מחויב לתת אפילו שליש ממונו, וזה תימה האיך נתנו דמים למצוה עוברת, ותי' הראב"ד כדי שלא יבוא לידי עוני ויפיל עצמו על הציבור, וכמו שאמרו עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, וכן אמרו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש **שהעוני כמיתה**, וכתב עליו הרשב"א דאין כונת הראב"ד כמיתה ממש, שלא אמרו אלא במצות עשה בשב ואל תעשה, אבל במצות לא תעשה אפילו כל ממונו.

ל"ת ועשה או קו"ע ושוא"ת

וכידוע דנחלקו הפוסקים האם תלוי בשם עשה ושם ל"ת, או שתלוי האם הוא עובר בשב ואל תעשה או בקום ועשה, ונ"מ בלאו הבא מכלל עשה שדינו כעשה אבל עובר בקום ועשה, א"נ בל"ת שעובר בשוא"ת כגון לא תוכל להתעלם או לא תעמוד על דם רעך.

בספר פתחי תשובה (יו"ד קנז, ד) מביא הפרמ"ג בספרו תיבת גומא (חקירה ד') שכתב דבל"ת שאין בו מעשה כמו להניח חמץ שלא יבער וכדומה י"ל דאין מחויב לבזבז ממונו. וכן כתב בספרו פמ"ג (סי' תרנ"ו), וכן כתב בתשובת חות יאיר (סו"ס קל"ט) לענין לאו דלא תלין. ועיין בס' משנת חכמים ריש הלכות יסודי התורה שדעתו ג"כ נוטה לחלק דדוקא בל"ת שיש בו מעשה. וכתב דה"ה להיפך במ"ע שעובר בקום ועשה כמו כל לאו הבא מכלל עשה מחויב לבזבז כל ממונו.

אבל הגרע"א בהגהותיו מביא שבשו"ת הריב"ש (סימן שפ"ז) מבואר דכל שהוא לעבור על לאו אף באין בו מעשה צריך ליתן כל אשר לו ולא יעבור.

אמנם בחידושי הרשב"א (הנ"ל) מבואר כדברי הפ"ת, וז"ל שלא אמרו אלא **במצות עשה בשב ואל תעשה**, אבל במצות לא תעשה אפילו כל ממונו. הרי לן שהקובע הוא שוא"ת וקו"ע, לא עשה ול"ת. שוב ראיתי שכן דייק בהגהה בשו"ת מהרש"ם (ה, נד).

וכן מבואר בהגהות החתם סופר (או"ח סימן תרנ"ו) וז"ל לפענ"ד לא במצות עשה ול"ת תליא מילתא, אלא או קום ועבור או שב ואל תעשה. אשר על כן לאכול פירות שביעית אע"פ שאינו אלא עשה, וכן טעם כעיקר שאינו אלא עשה לחד דעה, מכל מקום יתן כל אשר לו ולא יעבור, וההיפוך, אין צריך להוציא כל ממונו שלא יביאוהו לידי לא תותירו ממנו עד בקר, אע"פ שהוא ל"ת, כיון שאינו בקום ועבור אינו צריך להוציא כל ממונו.

ולפי"ז מצד הדין שחייב להוציא כל ממונו כדי שלא יעבור על ל"ת, לא היה מחויב להוציא כל ממונו כדי שלא לעבור על לאו דלא תעמוד על דם רעך.

מה חמור יותר עשה או ל"ת

על הא דמבואר כאן שאין צריך להוציא כל ממונו כדי לקיים מצות עשה, ואפילו במצוה עוברת, תמה היעב"ץ בספרו מור וקציעה מ"ט יהא ממונו חמור מגופו, שהרי מכין עליה עד שתצא נפשו, וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו. ר"ל שהרי הדין הוא שמי שאינו רוצה לקיים מצות עשה מכין אותו עד שתצא נפשו, ואם צריך למות על מצוה, כ"ש שצריך להוציא כל ממונו. ממשיך היעב"ץ אע"פ שי"ל לא הפקירו חייו אלא מחמת שמזלזל במצוה שלא מדוחק, שהרי הוא נדון כאפיקורוס, שמותר להרגו. אך מדוע לא תהא מצוה דאורייתא חמורה בכך כארבעה כוסות ונר חנוכה דרבנן, אף שיש בהן פרסומי ניסא. ועוד אם בל"ת חייב אדם להוציא כל ממונו ולא יעבור, עשה לא כל שכן, דהא עשה דחיא ל"ת. ומהגמרא דקאמר אי מתרמי ליה כו', איכא למימר דלאו ראיה היא דילמא לאו במצוה עוברת איירי, אלא בס"ת ודכוותה, א"נ בצדקה ופדיון שבוים, דאפשר לקיומינהו על ידי אחרים, ובדלא אפשר, ולית ביה משום פקוח נפש לגבי דידיה, דילמא אה"נ צריך למיתב לכוליה ביתיה, משום הצלת נפש.

כנראה נעלם מהיעב"ץ דברי הרמב"ן עה"ת (שמות כ, ח) עה"פ זכור את יום השבת לקדשו. וז"ל כי מדת זכור רמזו במצות עשה, והוא היוצא ממדת האהבה והוא למדת הרחמים, כי העושה מצות אדוניו אהוב לו ואדוניו מרחם עליו, ומדת שמור במצות לא תעשה, והוא למדת הדין ויוצא ממדת היראה, כי הנשמר מעשות דבר הרע בעיני אדוניו ירא אותו, ולכן מצות עשה גדולה ממצות לא תעשה, כמו שהאהבה גדולה מהיראה, כי המקיים ועושה בגופו ובממונו רצון אדוניו הוא גדול מהנשמר מעשות הרע בעיניו, ולכך אמרו דאתי עשה ודחי לא תעשה. הרי לן להדיא שזה שעשה דוחה ל"ת אינו משום דהוי יותר חמור, אלא דיש בו משום אהבת ה', ולכן ל"ת נדחה לפניו, דעדיף לו להקב"ה עבודת האהבה מעבודת היראה. אבל מי שעובר על ל"ת יותר חמור ממי שלא קיים מצות עשה. כמ"ש הרמב"ן להדיא בהמשך דבריו, וז"ל ומפני זה יהיה העונש במצות לא תעשה גדול ועושין בו דין כגון מלקות ומיתה, א"כ מיושב קושיית היעב"ץ.

ומה שהק' מזה שכופין אותו עד שתצא נפשו, גם זה מיושב בדברי הרמב"ן שכתב בהמשך דבריו, וז"ל ואין עושין בו דין במצות עשה כלל אלא במורדין, כמו לולב וציצית איני עושה, סוכה איני עושה, שסנהדרין היו

מכין אותו עד שיקבל עליו לעשות או עד שתצא נפשו. הרי לן כמו שהיעב"ץ עצמו רצה לתרץ שהטעם שמכין אותו עד שתצא נפשו הוא משום המרידה בהשם, ולא משום חומר מצות עשה. ומה שהק' מנ"ח וד' כוסות צ"ל כמו שהוא עצמו תירץ, דשאני התם שישנו משום פירסומי ניסא. (ועי' לקמן)

חמש סלעים לפדה"ב

על עצם הדין דמבואר כאן בשו"ע דאין צריך לפזר הון רב על מצוה, תמה הביה"ל מסוגיא דקידושין (כט, ב) דמבואר שם גבי פדיון הבן דאף אם אין לו רק ה' סלעים צריך לפדות עצמו, ומיירי שאין לו נכסים כלל זולת אלו החמשה סלעים, ולפי סוגיא דב"ק אינו מחוייב לתת כל אשר יש לו בעד המצוה, ואף רק שליש ביתו ג"כ אין מחוייב.

מי שמתפרנס ממלאכתו

ותי' הביה"ל דלפזר הון רב אינו מחוייב משום הטעם דשמא יעני ויצטרך לבריות, וזה לא שייך במי שאין לו רק חמש סלעים וכיו"ב ומתפרנס ממלאכתו, ולא יגרע פרנסתו במה שיוציא זה על המצוה, וכן להיפך לא יתחזק מצבו במה שלא יוציא. ולפי"ז מי שיש לו משכורת קבוע, צריך להוציא יותר מחומש למצוות.

והחזו"א תי' שפדה"ב הוי חוב ממון, הראיה שיש שיעבוד בכסים, ולכן אין פטור של יותר מחומש, הגע בעצמן מי שחייב לחבירו כסף יותר מחומש מנכסיו, האם יכול לומר לו שאינו פורע משום שהמבזבז לא יבזבז יותר מחומש. ועי' בביאור הגר"א (יו"ד שה) שחולק על הריב"ש הסובר שלא מועיל שליחות בפדה"ב, משום דהוי פריעת חוב, שבוודאי מועיל שליחות.

יותר משויו

עוד הק' ממעשה דר"ג, דמאי רבותא שלקח אתרוג באלף זוז משום חבוב מצוה, הלא אף מי שאין לו רק ה' סלעים מחוייב ליתן לכהן לפדות עצמו או לעלות לרגל, וכ"ש ר"ג שהיה עשיר ושיעור זה בודאי היה רק חלק מהונו. ותי' הבה"ל דהרבותא היתה שם שפיזר הון רב יותר על שויה, דאינו שכר המצוה, ורק מפני ששם בספינה לא היה אפשר להשיג אתרוג ונתן לאחד הון רב שיתרצה למכרה לו, וזה אין אנו מחוייבין מן הדין, דכיון דאינו מוצא אותה כפי שויה הרגיל אנוס הוא ואין מחוייב. ורק משום חבוב המצוה עשה זה.

נר חנוכה ונר שבת

עוד העיר שם על מה שכתבו הא"ר (סימן כ"ה) שאינו מחוייב לחזור על הפתחים כדי לקנות תפילין ושאר מצות, ומקורו מהירושלמי (ריש פאה) וז"ל כבד את ד' מהונך - ממה שחננך, מפריש לקט שכחה ופיאה ומפריש תרומה וכו' ועושה סוכה ולולב שופר ותפילין וציצית ומאכיל את העניים וכו', אם יש לך אתה חייב בכולן ואם אין לך אין אתה חייב באחת מהן. אבל כשהוא בא אצל כבוד אב ואם בין שיש לך הון בין שאין לך כבד א"א ואת אמך, ואפילו אתה מסבב על הפתחים.

והלא קי"ל דעל נר חנוכה וד' כוסות צריך לשאול על הפתחים כדי לקיימם, אף שהם רק מצות דרבנן. ואפילו אם נאמר דמשום פרסומי ניסא תקנו רבנן כן, מה יענה בהא דקיי"ל (רסג, ב) דגם לנר שבת שואל על הפתחים ולוקח שמן ומדליק הנר, שזה בכלל עונג שבת הוא. והלא עונג שבת הוא רק מ"ע מדברי קבלה, כמו שנאמר וקראת לשבת עונג, ותפילין ושופר הוי מ"ע של תורה. וזה קושיית המו"ק הנ"ל.

האם מברכים על עשיית המצוות

וכתב הביה"ל שאין להביא ראיה מהירושלמי, דיש לדקדק בלשון הירושלמי ועושה סוכה ולולב וכו', מאי לשון ועושה דקאמר הי"ל לומר ויושב בסוכה ונוטל לולב וכו'. אלא ע"כ שהירושלמי אזיל לשיטתו, דאיתא שם בברכות (פ"ט הלכה ג) העושה סוכה לעצמו אומר ברוך אשר קדשנו במצותיו וצוונו לעשות סוכה, נכנס לישב בה אומר ברוך אקב"ו לישב בסוכה, העושה לולב לעצמו אומר ברוך אקב"ו לעשות לולב וכו'. הרי דסובר הירושלמי דעשיית המצות הוא מצוה בפנ"ע מדמברך עליה. ועיין בתוס' (מנחות מב, ב) דהירושלמי חולק בזה על הגמרא שלנו, ואינו יכול לפטור עצמו במה שיקנה תפילין או סוכה מחבירו במעותיו. ולזה קאמר הירושלמי דענין זה לא חייבתו התורה לעשות בעצמו הסוכה וכן ליקח קלף ולעשות מזוזה ובתים ופרשיות כ"א כשיש לו,

אבל אם אין לו לא חייבתו התורה בזה לחזור אחר עצים לסוכה וקלף לתפילין, אלא קונה במעותיו תפילין ומזוזה שעשו אחרים. אבל עצם המ"ע ללבוש תפילין וכן כה"ג בקיום שאר המצות מזה לא פטרתו התורה כלל, שהוא חוב המוטל על גופו ולא גרע מנר של שבת ונר חנוכה וד' כוסות דמוכר כסותו כדי להשיגם. ואפילו את"ל דאין הדין שיצטרך לחזור על הפתחים להשיג מעות לקנות תפילין, אבל עכ"פ מחוייב לחזור ולבקש מישראל שישאול לו תפילין לקיים המ"ע.

אבל צ"ע שהרי להדיא אמרינן בב"ק שאפילו שליש מנכסיו אינו מחויב להוציא על מצוה, וכ"ש שאינו מחויב למכור כסותו. ולעיל (סימן רסג, ב) כתב הביה"ל דאחשבו רבנן לנר שבת וחנוכה משום שלום בית ופרסומי ניסא. וכ"כ לקמן (סימן תרעא) במשנ"ב (ס"ק ב) שהטעם משום פרסומי ניסא, וכ"כ בביה"ל שם.

משל אב או בן

הבאנו דברי הירושלמי שמחלק בין שאר מצוות למצות כיבוד אב ואם, והנה נחלקו בגמ' (קידושין לב, א) האם מצות כאו"א משל אב או משל בן, רב יהודה אמר משל בן רב נתן בר אושעיא אמר משל אב. וכתבו בתוס' שקי"ל כמ"ד משל אב, וכן פסק בשאלתות דרב אחאי (סימן נז). אבל היכא דלית ליה לאב ואית ליה לבן חייב הבן לזון אביו, וכן פסק ר"י ור"ח דאם אין לאב ממון והבן יש לו דצריך הבן לפרנסו משלו, דלא יהא אלא אחר כדאמר בנערה שנתפתתה (כתובות מט, ב) דרב אכפייה להההוא גברא ואפיק מיניה ארבע מאה זוזי לצדקה.

ומביא לראיה כדבריו מהירושלמי כבד את ה' מהונך אם יש לו ממון חייב ואם לאו פטור, ובכיבוד אב ואם נאמר כבד את אביך ואת אמך דמשמע בין יש לו הון ובין אין לו הון. ומפרש דמיירי כשאין לו לאב שחייב מטעם צדקה. וצ"ע שהרי מבואר בירושלמי שצריך לחזור על הפתחים או לטחון ברחיים, ואי משום צדקה הרי אינו מחויב לחזור על הפתחים כדי לקיים מצות צדקה.

היכא שאין לו לאב

ועי' בב"י (יו"ד סימן רמ) שמביא ההיא ירושלמי דתני ר' שמעון בן יוחאי כבד את אביך ואת אמך בין יש לו בין אין לו, ואפילו הוא מחזר על הפתחים, וכתב הרא"ש דהא דאמרינן ואפילו הוא מחזר על הפתחים, לא שיכבדהו משלו ויחזר הוא על הפתחים, דהא קיימא לן משל אב, אלא בגופו מכבדו ובטל ממלאכתו ומתוך כך צריך לחזר על הפתחים. וכיוצא בזה כתבו הגהות מיימון (ממרים פ"ו אות ד) בשם ספר המצות (סמ"ג עשין קיב - קיג).

אבל עי' בסמ"ג (שם) וז"ל והורו רבנן לרב ירמיה (לב, א) שכל היציאה משל אביו, והא דתניא שם נאמר כבד את אביך ואת אמך ונאמר כבד את ה' מהונך מה להלן בחסרון כיס אף כאן בחסרון כיס, מפרשו שם לענין שצריך הבן לבטל ממלאכתו ויכבדנו. ואם אין לאב הכל יהיה משל הבן כדמוכח בירושלמי דפאה. משמע שהוא מדין כאו"א ולא מטעם צדקה, וזה דקי"ל שכאו"א משל אב אינו אלא היכא שיש לו לאב, אבל אם אין לו אז הדין הוא משל בן.

וכך הבין הב"ח (יו"ד סי' רמ) עי"ש דמש"כ ואם אין לאב ויש לבן כופין אותו וזן את אביו כפי מה שהוא יכול, פירושו שצריך ליתן לו כפי מה שהוא חייב לתת לצדקה, אבל אין צריך להוציא כל ממונו על זה. אבל אין לפרש דעת הרמב"ם ורבינו דצריך ליתן לו מדין כבוד דא"כ היה צריך ליתן אפילו מגלימא דעל כתפיה כדי לקיים מצות כבוד אב שאין לה שיעור. אמנם בסמ"ג (עשין קיב - קיג קצא ע"ג) ובסמ"ק (סי' נ) מבואר דכשאין לו לאב מחוייב הבן לזונו מדין כבוד, ואף להשכיר עצמו בשבילו, וכדמשמע פשטא דהירושלמי שאומר אבל בכבוד אב ואם אין כתוב בו מהונך שאפילו אין לך כלום אתה צריך לטחון ברחיים בשבילו. ומבואר בדבריו שלמ"ד משל בן צריך ליתן לו גלימא דעל כתפיה, וצ"ע מאי שנא משאר מצוות, ואולי נלמד מהירושלמי.

להוציא חומש בשביל פיקוח נפש

שמעתי בשם הגריש"א זצ"ל שאינו חייב להוציא יותר מחומש בשביל מצות הצלת נפשות, אע"פ שיש כאן ל"ת וקי"ל שחייב להוציא כל ממונו כדי שלא יעבור על ל"ת.

נחזור לדברי הגריש"א זצ"ל שנקט שמצד הלאו היה חייב להוציא כל ממונו אלא שהוכיח מסוגיא דסנהדרין (הנ"ל) שאינו חייב. דלמה לא משני דאיטצריך לא תעמוד על דם רעך, דאי משום השבת אבידה אינו חייב יותר מחומש, ואילו מצד לא תעמוד חייב להוציא כך ממונו, אלא ע"כ דגם מצד לא תעמוד אינו חייב להוציא כל

ממונו. אלא דצ"ע למה באמת אינו חייב להוציא כל ממונו, וקשה גם על המנ"ח, אבל על הגרש"ק אינו קשה די"ל שמגלה לנו הגמ' שכל בשלו מחזיר וכו' הוי סימן ולא סיבה.

אבל בספר אהבת חסד (כ, ב) כתב שחייב להוציא כלממונו בשביל פיקו"נ. וז"ל ונראה דמיירי באופן שאין נוגע לפיקוח נפש ממש, אבל אם נוגע לפ"נ ממש כגון שהשבוי עומד למות, או הרעב יכול לבוא לידי סכנה ע"י רעבונו אין שייך בזה שיעור חומש. ולא אמרו בב"מ (סב, א) רק דחייו קודם לחיי חבירו, אבל דעשרו קודם לחיי חבירו לא מצינו. ובהערות הביא לשון הגמ', שנים שהיו מהלכים בדרך וביד אחד מהן קיתון של מים אם שותין שניהם מתים (שלא היה מספיק לשניהם) ואם שותה אחד מהן מגיע לישוב, ע"ז דריש ר"ע וחי אחיך עמך חייך קודם לחיי חבירך. ומחדש הח"ח שרק חייו קודם לחיי חברו ולא ממונו.

עוד טעם י"ל, דפיקו"נ הרי דוחה כל התורה כולה, א"כ כ"ש שדוחה ממונו. עוד י"ל עפ"י מש"כ רש"י וז"ל לא תעמוד - על עצמך משמע, אלא **חזור על כל צדדין שלא יאבד דם רעך**, דנכלל ב"לחזור על כל הצדדין" שיוציא כל ממונו.

שוב ראיתי שנחלקו בזה הפוסקים, דיעויין בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יט סי' א) בשם המרחשת שכתב שחייב להוציא כל ממונו ומסתמך בדבריו על סוגיא דסנהדרין, ומבאר דהא דאמרינן שם אבל מיטרח ומיגר אגורי אימא לא היינו שאינו מחויב להוציא ולבזבז כל ממונו, משום דהו"א דמצות והשבותו לו הוי כשאר מצות שאינו מחויב לבזבז כל ממונו, ולזה קמ"ל קרא מלא תעמוד על דם רעך, וכמו שפירש"י לא תעמוד על עצמך ומחויב לעמוד על כל צדדיו כדי שלא יאבד דם רעך ע"ש. אבל עי"ש בהמשך דבריו שדחה הראיה.

עוד הביא שם שבשו"ת חות יאיר (סימן קס"ה) מוכיח משם להיפך, והוא עומד על דיקדוק בלשון הגמ', דלמה נקטה לישנא "דמיטרח", דהול"ל בלשון: אבל "אגורי" לא קמ"ל. לכן מבאר החו"י דעיקר הרבותא הוא ה"מיטרח", דמהשבותו לו בלבד הוה אמינא דאפילו מצי לאגורי מממון של חבירו איננו מחויב למיטרח על כך, קמ"ל שכן מחויב. ומוסיף החו"י לבאר, דאף כי פשוט להפוסקים גבי הצלת נפש שמחויב לאגורי גם בממונו רק שמחויב להחזיר לו, מ"מ בצורך הצלת ממונו של חבירו איננו מחויב למיטרח ואגורי כלל אפילו משל חבירו.